

Informačná etika v súvislostiach informačnej ekológie

Information Ethics in the Context of Information Ecology

Prof. PhDr. Jela Steinerová, PhD. / Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave (Comenius University in Bratislava, Faculty of Arts, Department of Library and Information Science)

Résumé:

Vysvetľujú sa základy informačnej etiky v informačnej vede. Vymedzuje sa informačná etika z hľadiska informačného správania a informačnej ekológie. Analyzujú sa filozoficko-sociálne a systémo-vo-technologické prístupy informačnej etiky. Predstavuje sa taxonómia aspektov informačnej etiky v rámci informačného procesu a príklady z vlastných výskumov informačnej ekológie. Prezentujú sa faktory a hodnotové princípy informačnej etiky v informačnej praxi. Uvádzajú sa vybrané príklady etických dilem v informačnej činnosti. Zdôrazňuje sa význam teoretického výskumu, vzdelávania a nových modelov informačnej etiky.

Kľúčové slová: *informačná etika, informačná veda, informačná ekológia, informačné správanie*

Summary:

The article explains basic principles of information ethics in information science. Information ethics is described from the point of view of information behaviour and information ecology. Further the author analyzes philosophical-social and system-technological concepts of information ethics. The taxonomy of information ethics concepts in the information process is presented including examples from the author's own studies in information ecology. The factors and value principles of information ethics in information practice are described and examples of ethical dilemmas in information activities explained. The author emphasizes the importance of theoretical research, education and new models of information ethics.

Keywords: information ethics, information science, information ecology, information behaviour

Úvod

Informačná etika sa v informačnej vede skúma intenzívne už viac ako 20 rokov. Prvé novšie definície pochádzajú z 80. rokov 20. stor. Jedným z prvých autorov, ktorý použil tento termín v roku 1987, je Rafael Capurro, riaditeľ Medzinárodného strediska pre informačnú etiku (ICIE – International Center for Information Ethics). V roku 1989 sa konala konferencia zorganizovaná na Univerzite Illinois (University of Illinois, Graduate School of Library and Information Science). Od 80. rokov 20. stor. vznikajú mnohé školy, časopisy či konferencie, ktoré inštitucionalizujú štúdium informačnej etiky. Napríklad prvými školami, ktoré ponúkli kurzy informačnej etiky, boli knižničné školy v Pittsburgu (University of Pittsburgh) a na Kent State University. Všeobecne je informačná etika založená na etických aspektoch, ktoré sa týkajú informačného procesu v spoločnosti a informačného správania jednotlivcov, skupín a organizácií. V praxi ju reprezentuje systém morálnych hodnôt a pravidiel správania v kontexte rôznych súvisiacich faktorov informačného prostredia. V súlade s rôznymi prístupmi autorov (Capurro 2000, Carbo 2008, Fallis 2010, Floridi 2010, Froelich 2004, Rubin, Froelich 2010, Sturges 2009) považujeme informačnú etiku za umenie aj vedu, ktorá prináša citlivosť a metódy na rozpoznanie morálnych hodnôt pri získavaní, spracovaní, využívaní informácií a informačnom správaní.

Informačná etika je širokou témou, ktorá sa vynára nielen zo základov etiky ako filozofickej disciplíny o hodnotách v ľudskom správaní a rozhodovaní, ale súvisí aj s ostatnými príbuznými aplikačnými oblasťami etického správania, napríklad etikou informačných systémov, internetu, obchodu, medicíny, biologických vied (bioinformačná etika), ale aj médií či politiky. Podľa rôznych oblastí skúmania etiky sa rozlišujú rôzne typy etiky, napríklad deskriptívna, normatívna, praktická, alebo všeobecná, špeciálna či analytická. Morálna zodpovednosť mnohých profesionálov (najmä vedcov) za svoju prácu sa upravuje rôznymi profesionálnymi kódexami. V informačnej vede sa osobitne rozlišuje informačná etika tvorca, informačná etika sprostredkovateľov a informačná etika používateľov. Z množstva profesionálnych kódexov možno spomenúť napríklad etické kódexy IFLA, ALA, ACM, smernice ASIST, ALISE, ale aj UNESCO. V posledných desiatich rokoch sa realizovalo množstvo konferencií o informačnej etike. Práve pod záštitou UNESCO riešia problémy informačnej etiky aj Svetové summity o informačnej spoločnosti. Morálna zodpovednosť tvorca aj používateľa informácií ako aj informačného profesionála je znovu aktuálnou otázkou informačnej etiky, najmä pri rýchlom striedaní týchto rolí v elektronickom prostredí. Rovnako je však aktuálne budovanie teoretického rámca informačnej etiky na základe nových poznatkov o informačnom správaní človeka.

Z iného pohľadu sa záber informačnej etiky vymedzuje ako etika využívania informácií, etika informačných systémov a technológií a etika informačnej spoločnosti a informačných stratégií (Froelich 2004). V takomto širokom zmysle slova niektorí autori považujú informačnú etiku za metadisciplínu, ktorá prináša rámec na prepojenie rôznych hodnotových aspektov práce s informáciami. Úlohou informačnej etiky je vysvetlenie podstaty a kritická reflexia morálky pri využívaní informácií, ale aj kritická interpretácia a empirické skúmanie etických informačných problémov.

Cieľom tohto príspevku je predstaviť prehľad prístupov k skúmaniu a praktickej realizácii informačnej etiky v informačnej vede s dôrazom na kontexty informačného správania človeka a informačnej ekológie. Analyzujú sa filozoficko-sociálne a systémovo-technologické prístupy k informačnej etike. Abstrahujeme od všeobecných otázok filozofickej etiky a historického vývoja etiky, čo by prekročilo možnosti rozsahu tohto príspevku. Na základe analýz faktorov a hodnôt informačnej etiky a vybraných príkladov a vlastných výskumov sa vytvára novšia taxonómia konceptov informačnej etiky. Zdôrazňujeme význam ďalších teoretických aj empirických výskumov a nové modely, ktoré by mali podporiť etickú kultiváciu informačného prostredia.

1 Vymedzenie informačnej etiky

Robert Hauptmann (editor časopisu *Journal of Information Ethics* vydávaného od roku 1992) vymedzuje informačnú etiku ako etiku vo všetkých oblastiach informácií a produkcie poznatkov a ich rozširovania vrátane knižničnej a informačnej vedy, vzdelávania, technológie, cenzúry, súkromia, recenzovania vo výskume atď. (Froelich 2004). Pri vymedzovaní informačnej etiky možno zvýrazniť buď aspekt informácie (informačné správanie, informačný systém, informácia v kontextoch) alebo aspekt etiky. Oba všeobecné pojmy si však vyžadujú špeciálne kontexty na spresnenie svojho obsahu a konkretizáciu v príkladoch z praxe. Hľadanie univerzálnejšieho prístupu je preto úzko spojené s teóriou informačnej vedy a prístupmi k definovaniu informácie. Jednou z možností uchopenia tohto problému je určenie rôznych integratívnych úrovní informácie a etiky (individuálna, skupinová, organizačná, spoločenská). Informáciu pre túto prácu vymedzujeme ako štruktúru integrujúcu kognitívne, biologické, sociálne, fyzikálne a technologické zložky informačného prostredia pri tvorbe významu. Informácia je sociálne konštruovaná v reálnych situáciách informačného správania. Kontext môžeme určiť ako prostredie a okolnosti, ktoré vplývajú a dávajú zmysel situácii, udalosti, entite.

Kontext je pritom dynamický a vyvíja sa z charakteristík osobnosti, sociálneho učenia či informačného priestoru (Steinerová et al. 2010b).

V pokusoch o vymedzenie informačnej etiky v informačnej vede sa rozlišuje mikroetický a makroetický prístup. Makroetický prístup súvisí s uplatňovaním normatífov mravného charakteru pri práci s informáciami na úrovni spoločenskej a globálnej. Niektorí autori rozlišujú aj morálku ako etiku v praxi a mravnosť ako morálnu prax. V ČR sa informačnou etikou zaoberal najmä Karel Janoš (Janoš 2002) a Jan Činčera (2002). Aj v oblasti informačnej etiky sa rozlišuje úroveň teoretickej reflexie a úroveň praxe informačného správania a informačných systémov. Zložitost' problematiky si však vyžaduje interdisciplinárny prístup (informačná veda, filozofia, nové médiá, informatika ai.).

Vymedzenie informačnej etiky ako súčasť informačného správania človeka tvorí v informačnej vede mikroetiku. Informačné správanie prináša významné faktory a kontexty informačnej etiky. Informačné správanie definujeme ako viacúrovňovú ľudskú aktivitu pri využívaní informácií charakteristickú adaptáciou človeka na informačné prostredie. Určujúcimi faktormi sú človek, informačné zdroje a informačné produkty v kontextoch využívania a tvorby informácií. Kontextmi sú vlastníctvo informácií, oprávnené využitie, informačné aktivity ako súčasť informačného prostredia.

Na globálnej úrovni vymedzujeme informačnú etiku ako súčasť informačnej ekológie. Makroetický rámec umožňuje riešiť etické dilemy informačnej spoločnosti, najmä digitálne rozdelenie, environmentálnu etiku (človek ako súčasť informačného prostredia) či ekologický prístup k životnému cyklu informácie. Ide o spoločenský rámec morálnych hodnôt pri využívaní informácií a prepájaní sociálneho a technologického. Tu sa formuje aj spoločný diskurz skúmanie informačného bytia a riešia sa otázky existencie informačných objektov a človeka v informačnom prostredí. Informačná ekológia je determinovaná ako komplex vzťahov medzi ľuďmi a informačným prostredím sprostredkovaných informačnými technológiami a riadením zmysluplných informačných interakcií (Steinerová et al. 2010b). Informačnú ekológiu sme podrobne analyzovali v iných prácach (Steinerová 2009).

Na základe týchto prístupov **vymedzujeme informačnú etiku z pohľadu informačného správania ako typ informačného správania tvorcov, používateľov a informačných profesionálov založený na systéme hodnôt pri rozhodovaní a riešení problémov v oblasti využívania informácií**. Skúma sa ako na úrovni teórie, tak aj na úrovni aplikovanej informačnej etiky. V moderných prístupoch informačnej vedy v posledných 20 rokoch v informačnej vede dominuje intelektuálna sloboda, sloboda vyjadrovania a sloboda tlače, ako aj zabezpečenie slobodného prístupu k informáciám (najmä v elektronickom prostredí). Pre teóriu v tradíciách informačnej vedy môžeme rozlíšiť sociálno-filozofické a systémové hľadisko skúmania informačnej etiky.

2 Sociálno-filozofické hľadisko skúmania informačnej etiky

Toto hľadisko nadväzuje na filozofické tradície skúmania etiky všeobecne. Pritom sa v informačnej vede aplikujú najmä filozofické disciplíny ako ontológia, epistemológia aj etika¹. „Parrhesia“ v gréckej antickej tradícii znamená slobodu reči a osobnú oddanosť pravde. To sa neskôr prenieslo do výskumov informačnej etiky a etického využívania informácií. Podľa Capurra (2005) sa nové interpretácie vynárajú v sieťovom elektronickom

¹ V príspevku nemôžeme riešiť hlbšie filozofické základy informačnej vedy. Zjednodušene chápeme ontológiu a metafyziku ako vedu o bytí a objektoch existencie, epistemológiu ako vedu o poznaní a etiku ako vedu o hodnotách a správnom konaní.

prostredí a nové normy informačného správania pri využívaní informácií sa formujú pri využívaní nových médií.

V rozvoji etiky ako filozofickej disciplíny možno určiť **niekoľko teoretických hľadísk**. Teleologické hľadisko znamená, že etika sa spája s tým, čo je užitočné, čo slúži zmyslu, poriadku, cieľu. Teologické hľadisko predstavuje normatívnu etiku, deontologické zdôrazňuje základný mravný imperatív (vyplývajúci z rozumu, kategorický imperatív podľa I. Kanta), axiologické hľadisko je založené na hodnotových preferenciách (N. Hartmann), racionalistické hľadisko vychádza zo spoločenského konsenzu pri riešení praktických konfliktov, a utilitaristické hľadisko reprezentované filozofiou J. S. Millu kladie dôraz na etické hodnoty spojené so smerovaním k šťastiu a pragmatizmu (Janoš 2002).

Interpretácia informačnej etiky závisí aj od interkultúrnych rozdielov v budovaní informačnej spoločnosti, pritom sa rozlišujú tradície západnej (kresťanskej filozofie) a tradície východných kultúr. R. Capurro (2005) zdôrazňuje význam informačnej etiky v tradícii západnej filozofie v spojení s mocenskými štruktúrami a princípmi dostupnosti, dôveryhodnosti a úplnosti informácií. Jadrom je využívanie informácií ako súčasť intelektuálnej slobody a hľadania pravdy. To súvisí s normami informačného správania pri využívaní informácií a informačných technológií v komunikácii informácií.² Západný prístup v teórii stavia na univerzálnych racionalistických (často kresťanských) hodnotách vplyvujúcich na využívanie informácií. Východné (filozofické) prístupy odstraňujú univerzálne reprezentácie hodnôt a vychádzajú z reflexie morálnych hodnôt založených na človeku ako súčasť prostredia. Niektorí autori v tejto súvislosti hovoria o „morálnych horizontoch“ informačnej spoločnosti určených náboženstvom, tradíciami a kultúrami (Cornelius 2007). Dôležitý je hodnotový systém v sociálnych kontextoch využívania informácií ako riadiaci ekologický princíp.

Rafael Capurro sformuloval aj kritický ontologický princíp informačnej etiky pri vysvetľovaní mocenských sociálnych štruktúr, ale tiež interkultúrne základy informačnej etiky záujmom o to, ako prístup a tradície ovplyvňujú morálne správanie v jednotlivých kultúrach.

Luciano Floridi (Floridi 2010) predstavuje koncepciu informačnej etiky v súvislosti so svojou filozofiou informácií. Informačná etika je súčasťou environmentálnej etiky. Prostredníctvom hodnotového systému sa do prostredia včleňujú aj informačné technológie a informačné systémy. Informačnú etiku modeluje v troch zložkách: informačnú etiku pri využívaní informácií (**informácia ako zdroj**), informačnú etiku pri vytváraní informácií (**informácia ako produkt**) a informačnú etiku pri ovplyvňovaní informačného prostredia (**informácia ako cieľ**). (Model RPT – resource, target, product). Tieto súvislosti oživuje sociálny aktér v informačnom prostredí. Ontologická koncepcia L. Floridiho pripisuje informačnú hodnotu všetkým objektom v informačnom prostredí. Cieľom ekologického riadenia informačného prostredia je prosperita a kultivácia informačných objektov v informačnom prostredí, pričom sa využívajú základné nástroje informačnej vedy (systémy, produkty, služby, organizácia informácií). Nová environmentálna etika L. Floridiho zdôrazňuje tiež vplyv technológií na morálny a sociálny život ľudí. Ontocentrická etika je založená na vnútorných hodnotách, ktoré formujú rôzne úrovne morálneho rešpektu aj pri spracovaní a využívaní informácií v rôznych rolách subjektov.

Informačná ekológia je pritom snahou o hľadanie harmónie medzi jednotlivými zložkami informačného prostredia, konkrétne informačných zdrojov, ľudí, produktov a sys-

² Pôvodne Capurro predstavoval informačnú etiku ako súčasť komunikačnej etiky.

témov. Využívanie informácií prostredníctvom informačných technológií je potom základom informačnej ekológie v rôznych kontextoch (napr. Nardi, O'Day 1999, Steinerová et al. 2012). Dôležitú úlohu tu zohrávajú hodnoty, ktoré sme empiricky zistili a modelovali aj v našom výskume akademického informačného prostredia v pyramide – od technológií a zdrojov, cez komunitu a komunikáciu až po efektívnu podporu kreativity ľudí. Informačnú etiku sme vymedzili ako súčasť informačnej ekológie ako zásady, hodnoty, pravidlá pri využívaní informačných produktov jednotlivých aktérov v informačnom prostredí. Analýzy rozhovorov s informačnými manažérmi tiež ukázali, že informačná etika z hľadiska regulácie intelektuálneho vlastníctva univerzity, tvorcov aj inovátorov v akademickom prostredí je jednou z dôležitých požiadaviek pri vytváraní nových komunitných modelov práce s informáciami v elektronickom prostredí (Steinerová et al. 2012). Pri posudzovaní relevancie sme dokázali dominanciu hodnôt dôvery k autorom (kognitívnym autoritám) ako základ novších modelov relevancie v elektronickom prostredí (Steinerová 2008).

Etika informácií ako zdroja súvisí s morálnymi hodnotami pri zabezpečovaní prítomnosti či neprítomnosti informačného zdroja. Morálne hodnoty nadväzujú na dostupnosť, bezpečnosť, dôveryhodnosť a presnosť informačných zdrojov. Dôležitá je ochrana anonymity, podpora spravodlivého zaobchádzania, nezaujaté posudzovanie.

Pri **etike informácií ako produktu** je sociálny aktér producentom informácií v rámci obmedzení a príležitostí informačného prostredia. Najvýraznejšou hodnotou je zodpovednosť pri tvorbe, ale aj dodržiavanie pravidiel (legislatívy), prípadne aj otázky plagiatstva, propagandy, reklamy a dezinformácie.

Pri **etike informácií ako cieľa** vystupuje do popredia vplyv morálneho hodnotenia na informačné prostredie. Príkladmi môže byť zámerné narušovanie informačného prostredia a také negatívne javy ako „hackerstvo“ (neautorizovaný prístup do informačných systémov), narušenie súkromia, pirátstvo, ale aj zabezpečovanie intelektuálneho vlastníctva, slobody vyjadrovania, cenzúry, filtrovania, kontroly obsahu.

V koncepcii filozofie informácií vzniká mnoho etických dilem z interakcií medzi makroetickým a mikroetickým prostredím, napríklad monitorovanie a riadenie prostredia, vlastníctvo, oprávnené využitie, filtrovanie informácií či cenzúra. Ekologický prístup k informačnej etike vychádza z pohľadu na informáciu ako vzorec a entitu prostredia a sveta (Floridi 2010). Ak každý objekt informačného prostredia možno považovať za informačný objekt, potom môžeme uvažovať o globálnom pohľade na celý životný cyklus informácie ako súčasť ekologickej informačnej etiky.

Capurro aj Floridi formulujú **ontologický prístup** k informačnej etike, odlišnosti sú skôr v pohľadoch na pôvod hodnotového systému pri využívaní informácií. Floridi naša environmentálny prístup, v ktorom sa hodnota informačného objektu spája s jeho existenciou. Informačné entity by mali prekvitať a funkciou informačnej etiky je prevencia pred znečistením infospféry. Niektorí autori ho kritizujú kvôli zanedbaniu sociálnych aspektov informačnej etiky. Capurro zas identifikuje informačnú etiku z hodnôt bytia digitálnych objektov a etickú hodnotu má aj digitálne bytie ako také a samotné informačné prostredie (digitálna ontológia) v sociálnych a interkultúrnych súvislostiach. Informačná etika sa prepája aj s ekologickými, politickými, ekonomickými a kultúrnymi sférami (Capurro 2005). Má riešiť interkultúrne otázky digitálneho rozdelenia či zmien správania a morálnych hodnôt života pod vplyvom vývoja infospféry a internetu.

3 Systémovo-technologické hľadisko skúmania informačnej etiky

Na úrovni informačnej etiky informačnej spoločnosti začali vznikať mnohé novšie otázky, ktoré priniesli súvisiace oblasti digitálnej a počítačovej etiky. Široká dostupnosť

informácií v digitálnych formách vyvoláva mnoho praktických otázok súvisiacich s vlastníctvom záznamov a digitálnych informácií. Etické otázky v oblasti informačných technológií sa často konceptualizujú v štyroch základných pilieroch: **P (privacy) – súkromie, A (accuracy) – presnosť, P (property) – vlastníctvo, A (access) – dostupnosť** (Zwass 2010). Tieto princípy súvisia s vývojom aj využívaním informačných systémov.

Počítačová etika skúma hodnoty spojené s využívaním informačných technológií v sociálnych komunikačných procesoch. Vo vedeckej komunikácii a každodennej praxi práve elektronická komunikácia vyvoláva otázky súkromia, dôvery, moci, plagiatstva či copyrightu (intelektuálneho vlastníctva).³

Súkromie je právo jednotlivcov udržať si určité informácie o sebe bez zverejnenia a zabezpečiť ich pred neautorizovaným prístupom. Súkromie z pohľadu sociálneho skúmajú aj informační vedci v interpretácii podstaty informačnej vedy ako sociálnej vedy (Cibangu 2012). Problém je najmä pri manipulácii s elektronickými záznamami v rôznych databázach, pričom sa musia uplatňovať nielen etické, ale aj právne opatrenia. Niektoré základné princípy sú sformulované napr. ako princípy oprávnenej informačnej praxe (OECD) – jednotlivci by mali byť informovaní o informačnej praxi organizácií zhrmažďujúcich informácie. Tu sa však objavuje mnoho etických dilem v súvislosti s personalizáciou produktov, online profilov, ale aj s integráciou rozptýlených osobných údajov v rôznych databázach, ak sa integrujú v nevhodnom kontexte, prípadne pri manipulácii s veľkými súbormi sociálnych štatistických údajov (napríklad sčítanie populácie ai.). Problémy s monitorovaním kliknutí často súvisia so zneužitím týchto údajov pri marketingu. Etický kódex ACM tu napríklad zaväzuje profesionálov rešpektovať súkromie v pomerne všeobecnom zmysle, avšak v mnohých firmách sú tieto otázky skôr ponechané na samoreguláciu.

Presnosť informácií súvisí so zabezpečením vysokej kvality a bezpečnosti informačných systémov. Presná informácia má byť úplná, bez chýb a relevantná. Príklady problémov môžu súvisieť s nekorektnými lekáorskými záznamami či informáciami o počasí. Etické aspekty presnosti informácií súvisia s tým, že presnosť informácií je základným prejavom profesionálnej integrity informačných systémov. Princíp „neškodiť iným“ a nezneužívať svoju kvalifikáciu pri prevádzke informačných systémov súvisí tiež so zabezpečením kontroly a auditov pri preverovaní presnosti informácií.

Vlastnícke právo je vo veľkej miere zabezpečované právnou sférou. Problém s intelektuálnym vlastníctvom je však problémom etiky práve preto, že ide o nehmotné vlastníctvo ako výsledok tvorivej aktivity jednotlivca či skupiny. Rozšírenie webových služieb však vytvorilo prostredie na porušovanie tohto práva. Napriek právnym mechanizmom ako copyright, patent a obchodné tajomstvo či technologickým riešeniam ako manažment digitálnych práv (digital rights management, DRM), sa vo sfére intelektuálneho vlastníctva objavuje mnoho etických konfliktov súvisiacich s princípom „priznania (odmeny) za intelektuálne vlastníctvo“. Otázkou je, do akej miery sú napríklad digitálne produkty individuálnym vlastníctvom. To si vyžaduje nielen aktualizáciu autorských zákonov, ale aj etických pravidiel pri rozhodovaní o porušovaní autorských práv iných.

Z hľadiska **prístupu k informáciám**, ktoré sú v spoločnosti sprostredkované informačnými systémami, pretrvávajú rozdiely na globálnej, národnej aj individuálnych úrovniach. Tieto nerovnosti súvisia s prístupom k technológiám, intelektuálnymi zručnosťami či prístupom k digitálnym médiám. Technológie vo väčšine prípadov zohrá-

³ Aj keď sa tu používa mnoho súvisiacich termínov ako sieťová etika, digitálna etika či internetová etika a netiketa, pre zjednodušenie budeme používať ako základný najmä pojem počítačová etika.

vajú podpornú úlohu pri zabezpečovaní prístupu (napríklad pre postihnutých rozširujú možnosti prístupu k informáciám). Nerovnosti k prístupu však pretrvávajú a aj napriek mnohým opatreniam či hnutiu „open access“ si vyžadujú etický prístup pri budovaní dôveryhodných virtuálnych komunit alebo v prístupe k vládny elektronickým službám a systémom.

Príklady týchto princípov možno vidieť v transakčných informačných systémoch (napríklad banky), pri monitorovaní e-mailovej komunikácie zamestnávateľmi (odporúča sa skôr monitorovať výkon ako správanie či osobné vlastnosti), aj pri zavádzaní chybných či nedopracovaných systémov do praxe (Zwass 2010).

Počítačová etika sa prelína s informačnou etikou, pričom rozdiel je v zameraní počítačovej etiky na štandardy pri navrhovaní informačných systémov, manažment bezpečnosti systémov, zabezpečovanie integrity a presnosti dát a ochrana súkromia či etika konkurencie (Froelich 2004). Niektoré etické dilemy súvisia s tým, *komu patria dáta, ako možno regulovať ich využívanie či ako budovať dôveru v digitálne služby*.

Paradoxne, ekologické vlastnosti digitálnych knižníc (Steinerová et al. 2010a), najmä opätovné využitie informácií v nových kontextoch a produktoch, môžu vyvolať etické problémy pri využívaní služieb a systémov. Môže ísť o konflikt záujmov pri intelektuálnom vlastníctve, zneužitie informácií, plagiátorstvo, ale aj informačné preťaženie, či kybernetickú kriminalitu. Na internete sa rozvinula sumarizácia pravidiel slušného správania v **netikete**, obsahujúcej pravidlá od rešpektovania človeka, súkromia a autorských práv až po nezneužívanie moci, nešírenie nepravdivých informácií a publikovanie len vlastných prác.

4 Taxonómia konceptov informačnej etiky

Na teoretickej úrovni opísal Don Fallis (2007) štyri **základné skupiny teórií** informačnej etiky. Ide o teórie založené na dôsledkoch, ktoré za etické považujú najlepší výsledok s odvolaním na utilitaristické teórie etiky (J. S. Mill), teórie založené na povinnostiach (je potrebné plniť etické povinnosti, s odkazom na kategorický imperatív I. Kanta), teórie založené na právach (s odkazom na ľudské práva, etika založená na kódexoch) a teórie založené na cnostiach (princípy čestného človeka obsahujúce odvahu, pokoj, priateľstvo ako metaforu informačnej služby).

Niektoré konceptuálne problémy informačnej etiky súvisia s problematickým definovaním informácie a kontextov. Informačnú etiku možno určiť na metodologických úrovniach kognitívizmu, v rámci ktorého je informačná etika súčasťou kognitívneho a konštruktívneho vývoja mysle a socio-kognitívneho prístupu, v ktorom dominuje etické budovanie pojmov v spoločných informačných priestoroch, napr. pojmy vedeckých disciplín. Na praktickej úrovni ide najmä o právne a bezpečnostné podmienky oprávneného využitia informačných zdrojov a informačných služieb. Rýchlo sa vyvíjajúce elektronické informačné prostredia stavia nové výzvy pred modelovanie a konceptualizáciu informačnej etiky. Floridiho aj Capurrovo modely a prístupy naznačujú, že hľadanie novších modelov a prepojenie filozoficko-sociálnych a technologických prístupov by mohlo byť užitočné pre ďalší rozvoj informačnej vedy a interdisciplinárnu spoluprácu.

Na základe týchto analýz predstavujeme stratifikované koncepty informačnej etiky v tab. 1. Konceptualizujú sa tu fazety informačného procesu na ľavej strane a konkrétne princípy informačnej etiky na pravej strane. Jednotlivé fazety v ľavej strane tabuľky sú vyvođené z analýz ekologického informačného procesu – od získavania informácií cez ich využívanie, organizáciu poznania, sociálne siete a zdieľanie až po tvorbu a online interakciu. Široký záber témy naznačuje prelínanie teórie, informačných interakcií, informačného správania aj praxe informačných inštitúcií a profesionálov.

Tab. 1 Taxonómia konceptov informačnej etiky v informačnom procese

Získavanie informácií	prístup k informáciám, selekcia, kódexy, overovanie pravdivosti informácií, predpovedanie dôsledkov, informačné potreby – kontexty: úloha, problém, digitálne rozdelenie, informačná chudoba
Využívanie informácií	dostupnosť, slobodný prístup k informáciám, intelektuálna sloboda, cenzúra, copyright, oprávnené využitie, komerčné využitie
Organizácia poznania	presnosť informácií, štruktúry poznania, spoľahlivosť, kvalita informácií, filtrovanie
Sociálne siete	komunita, ochrana, mocenské štruktúry, moc, zodpovednosť, manipulácia, komunikácia
Delenie sa o informácie	súkromie, kolektívna múdrosť, manažment znalostí, sloboda vyjadrovania, dôvernosť, ochrana dát
Tvorba informácií	vlastníctvo, zodpovednosť, pravidlá, intelektuálna sloboda, plagiátorstvo, copyright, princíp najmenšej námahy, cnosť
Online interakcia	bezpečnosť, ochrana, autentifikácia, antisociálne správanie: pirátstvo, kyberkriminalita: flaming, trolling, spamming

Všetky fazety na ľavej strane tabuľky možno interpretovať na rôznych úrovniach definovania informácie (jednotlivec, organizácia, spoločnosť). Okrem toho sociálny aktér sa môže realizovať v rolách tvorca, sprostredkovateľa aj používateľa informácií, člena komunity a aktéra rôznych dynamických meniacich sa informačných interakcií. Na úrovni informačného prostredia tu zohrávajú úlohu najmä pravidlá a regulácia či bezpečnosť podmienok pri realizácii informačného procesu, informačnej spoločnosti a informačných služieb (monitorovanie, cenzúra, informačná politika). Na úrovni informačného správania človeka sa potom prejavuje napríklad informačné preťaženie, informačná úzkosť alebo aj vyhýbanie sa informáciám. Etické problémy vystupujú pri realizácii informačných práv (intelektuálna sloboda, informačná gramotnosť) a tiež povinností a obmedzení pri tvorbe a využívaní informácií (zodpovednosť, citačná etika, dostupnosť, spoľahlivosť, presnosť informácií, súkromie, bezpečnosť).

5 Faktory a hodnotové princípy informačnej etiky

Pri fungovaní informačných profesionálov a informačných inštitúcií často vznikajú etické napätia súvisiace s príliš veľkým množstvom písaných aj nepísaných pravidiel a inštitucionálnymi či individuálnymi profesionálnymi zásadami. Napríklad môže ísť o vplyvy etického kódexu zamestnávateľa, etických kódexov profesionálnych spoločností, tlak zákazníkov na poskytovanie služieb, osobné etické presvedčenia a etické normy spoločnosti (Rubin, Froelich 2010). Medzi **etické faktory** vplyvajúce na knižničné a informačné inštitúcie patria najmä faktory sociálnej užitočnosti, prežitia, sociálnej zodpovednosti, rešpektu k osobnosti človeka. Aj keď sú informačné inštitúcie primárne hodnotovo na strane služby pre podporu poznania aj pre rozvoj spoločnosti, často vznikajú etické dilemy medzi ekonomickým prežitím inštitúcie a poskytovaním sociálne užitočnej služby pre spoločnosť. Iné dilemy súvisia s rozporom medzi povinnosťou poskytovať

službu a rešpektom k dôstojnosti človeka (rôznorodé individuálne záujmy a potreby). Niektoré princípy kódexu ALA napríklad zdôrazňujú čo najvyššiu kvalitu služieb, ale aj zabezpečovanie práva používateľov na súkromie a ochranu intelektuálneho vlastníctva.

Hodnoty informačnej profesie súvisia na individuálnej, ale aj inštitucionálnej úrovni s prístupom k informačným zdrojom a sociálnou užitočnosťou služieb. Medzi tieto hodnoty patrí napríklad hodnota pravdy pri poskytovaní priestoru na prístup k poznatkom a expertíze. S tým súvisí hodnota tolerancie k rôznorodým názorom a zdrojom smerom k podpore toku poznania. Hodnota individuálnej slobody znamená podporu jednotlivcov pri zlepšovaní života a spoločnosti a pri sprostredkovaní informačných zdrojov. Hodnota spravodlivosti znamená rovnosť prístupu občanov k službám knižníc a informačných inštitúcií a zabezpečenie oprávneného využívania informácií. Nakoniec existuje aj hodnota krásy pri rešpektovaní prác a objektov, ktoré prinášajú potešenie aj vzdelanie a estetickú skúsenosť (Rubin, Froelich 2010). Hodnotové princípy informačnej profesie sú v tejto súvislosti spojené práve so službou pri rozvoji poznania, vzdelávania, verejného dobra, spravodlivosti a hľadani pravdy (Bawden, Robinson 2012).

Informační profesionáli by mali udržiavať etické a ekologické informačné prostredie práve prostredníctvom dôrazu na hodnotové aspekty informácií v spoločnosti. Pritom etické prostredie ako súčasť informačnej ekológie sa kultivuje na základe príkladu (napríklad vo výchove, ale aj v organizáciách). To môžu zabezpečiť nielen písané etické kódexy a politika organizácií, ale aj diskusie, školenia či vzdelávanie v oblasti informačnej etiky.

Vzdelávanie v oblasti informačnej etiky sa postupne stáva súčasťou mnohých programov knižničnej a informačnej vedy, ale aj profesionálnych organizácií ako ALA, ASSIST či ALISE⁴. Mnohé univerzitné kurzy stavajú na teoretickom základe v prepojení s prípadovými štúdiami pri riešení praktických etických dilem v informačnej činnosti. V našom aktualizovanom kurze informačnej etiky sa pokúšame predstaviť informačnú etiku ako komplexnú interdisciplinárnu oblasť informačnej vedy prepojenú s informačnými zdrojmi, informačnými produktmi a informačnou ekológiou. Väčšina zahraničných autorov sa zhoduje v tom, že kurzy informačnej etiky by mali patriť k základom v štúdiu informačnej vedy.

6 Príklady etických dilem pri využívaní a spracovaní informácií

Medzi príklady informačnej etiky sa často zaraďuje **citačná etika**. Súvisí to najmä s ľahkosťou k prístupu a využívaniu či zneužívaniu elektronických informácií. V študentských aj iných prácach sa preto začal intenzívnejšie sledovať problém plagiátorstva a citačná etika je obsiahnutá v kurzoch informačnej gramotnosti.

Ďalšie príklady obsahujú problémy **ochrany intelektuálneho vlastníctva**, ktorá súvisí aj s novými modelmi využívania informácií v digitálnej vede, tzv. „creative commons“. Zdrojom dilem je aj napätie medzi právom na informácie a slobodou prejavu, najmä otázky cenzúry a filtrovania informácií. Obmedzenia sa môžu uplatňovať najmä v prípadoch šírenia ohrozujúcich informácií (nevhodný obsah pre deti ap.).

Niektoré ďalšie príklady praktickej informačnej etiky v **knižniciach** súvisia so selekciou zdrojov, poskytovaním referenčných služieb, ale aj katalogizáciou či spracovaním dokumentov, vyhľadávaním informácií aj konkurenčným spravodajstvom. „Klasickým“

⁴ Napríklad ALISE (The Association for Library and information Science Education) zdôrazňuje, že špeciálnu pozornosť treba venovať informačnej etike prostredníctvom ALISE Information Ethics Special Interest Group.

príkladom je dilema o sprístupnení informácií o samovražde pre detského používateľa v depresii. Iné etické dilemy sa formulujú napríklad takto: *Mali by knihovníci dávať filtre na všetky počítače vo verejnej knižnici? Mali by knihovníci informovať políciu o tom, čo používatelia čítali? Mali by byť do fondu knižnice zaradené aj knihy s extrémnymi rasistickými a náboženskými názormi? Mali by verejné knižnice spoplatňovať špecializované služby? Mali by informační pracovníci vo farmaceutických firmách poskytovať marketingovým manažérom literatúru vyzdvihujúcu ich produkty oproti konkurencii? Mali by byť v encyklopédiách varovania, ak obsahujú nepresné lekárske informácie?* (Bawden, Robinson 2012).

Mnoho etických dilem vzniká na úrovni **využívania informačných systémov a technológií**, napríklad digitálne rozdelenie, poskytovanie elektronických informačných služieb vo vládných sektoroch, kybernetická kriminalita. Väčšina riešení etických dilem súvisí s existujúcimi regulačnými opatreniami (zákony, kódexy), ale aj s formovaním informačnej politiky a formovaním informačnej gramotnosti ako súčasťou informačného správania človeka.

Informačná ekológia môže byť vhodným rámcom na interpretáciu problémov informačnej etiky (Capurro 2005, Floridi 2010, Steinerová et al. 2012). Stáva sa súčasťou interpretácie vzťahov medzi človekom, informáciami a technológiami s dôrazom na pozitívne hodnoty kultivácie informačného prostredia a služby pri rozvoji poznania v spoločnosti.

Záver

Informačná etika ostáva veľkou výzvou aj témou pre výskumy informačnej vedy. V tomto príspevku sme sa sústredili najmä na všeobecné teoretické otázky vymedzenia a identifikovania základných filozoficko-sociálnych a systémovo-technologických prístupov a taxonómie informačnej etiky. Otázky výskumu sú zaujímavé aj pre rozvíjanie teórií informačného správania a teórie informácie. Sociálno-filozofické a systémovo-technologické prístupy sa spájajú v spoločných etických problémoch súkromia, bezpečnosti, oprávneného využívania informácií, zodpovednosti pri využívaní systémov a internetu. Taxonómiu konceptov informačnej etiky možno využiť na ďalší výskum a vzdelávanie v informačnej vede.

Z hľadiska komplexnosti tematického záberu nebolo možné podrobne obsiahnuť všetky otázky informačnej etiky, najmä oblasť profesionálnych kódexov⁵. Skôr sme chceli poukázať na dôležitosť teoretickej základne informačnej vedy, najmä metodológie interpretácie informácie, kontextu a hodnôt v súvislosti s etickým informačným správaním rôznych sociálnych aktérov v informačnom prostredí. Táto základňa aj taxonómia vedie k možnostiam nového prístupu k modelovaniu v teórii informačnej etiky. V praktickom výskume informačnej ekológie sme potvrdili dominanciu takých etických hodnôt ako spoločné ciele, dôvera, komunikácia, akademická kultúra a informačná rovnosť v akademickom informačnom prostredí.

Pre budúcnosť budú dôležité otázky regulácie súvisiace s riešením intelektuálneho vlastníctva, plagiátorstva, negatívnych javov a šírenia spamu, ale aj otázky zabezpečovania rovnosti prístupu, napríklad digitálneho rozdelenia, cenzúry. Prítom nové konvergentné technológie (biotechnológie, nanotechnológie, kognitívne technológie, genetické informácie, robotika a iné) prinášajú čoraz viac etických dilem a otázok, ktoré sú výzvou

⁵ Prehľad odkazov na niektoré najvýznamnejšie vybrané kódexy je spracovaný v závere príspevku.

pre teóriu aj prax informačnej vedy. Výskum informačnej etiky a jej príbuzných etík, ako napríklad počítačová etika či bioetika, by mohol smerovať aj k hodnotovo orientovanému navrhovaniu informačných systémov a služieb a ochrane pred patologickými javmi v informačnom správaní a informačnej spoločnosti. Novšie modely informačnej etiky by mali zvyšovať citlivosť na sociálne a morálne hodnoty informačného správania a informačnej praxe a pomáhať pri hľadaní rovnováhy medzi informačnými právami a povinnosťami, dôsledkami a pravidlami informačného správania a dostupnosťou a pravdivosťou a spoľahlivosťou informácií.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu APVV-0208-10 TraDiCe – Kognitívne cestovanie po digitálnom svete webu a knižníc s podporou personalizovaných služieb a sociálnych sietí a projektu „Univerzitného vedeckého parku“ Univerzity Komenského v Bratislave (ITMS 26240220086).

Použité skratky:

IFLA – International Federation of Library Associations
 ALA – America Library Association
 ACM – Assciaton for Computing Machinery
 ASIST – Association for Information Science and Technology
 ALISE – Association for Library and Information Science Education

Literatúra:

BAWDEN, D. a L. ROBINSON. *Introduction to Information Science*. London: Facet Publ, 2012. ISBN 978-1-85604-810-1.

CAPPURO, R. *Moral Issues in Information Science*. 2000. First published as: Report TRITA-LIB-6024 (Royal Institute of Technology Library, Stockholm) 1985. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.capurro.de/db.htm#Informationsethik>.

CAPPURO, R. Towards an Ontological Foundation of Information Ethics. In: „*Information Ethics: Agents, Artifacts and New Cultural Perspectives*“, organized by the University of Oxford, 8–9 December 2005. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: Rafael Capurro: Digital Library, <http://www.capurro.de/db.htm#Informationsethik> <http://www.capurro.de/EEI21.htm>.

CAPPURO, R. Intercultural Information Ethics. In: CAPPURO, Rafael, Johannes FRÜHBAER a Thomas HAUSMANNINGER (Eds.). *Localizing the Internet. Ethical Aspects in Intercultural Perspective*. 2007 [cit. 2014-01-06]. ICIE Series, Munich: Fink, 21–38. Dostupné na: Rafael Capurro: Digital Library, <http://www.capurro.de/db.htm#Informationsethik> <http://www.capurro.de/ie.html>.

CAPPURO, R. On Floridi's Metaphysical Foundation of Information Ecology. *Ethics and Information Technology*, 2008, Vol. 10, No. 2–3, 167–173. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: Rafael Capurro: Digital Library, <http://www.capurro.de/db.htm#Informationsethik>.

CAPPURO, R. Intercultural Information Ethics. Foundations and applications. *Journal of Information, Communication & Ethics in Society*, 2008, Vol. 6, No. 2, p. 116–126. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: Rafael Capurro: Digital Library, <http://www.capurro.de/db.htm#Informationsethik>.

CAPPURO, R. Ethical challenges of the information society in the 21st century. *International Information & Library Review*, 2000, 32, 257–276. [cit. 2014-01-06]. Rafael Capurro: Digital Library. Dostupné na: <http://www.capurro.de/db.htm#Informationsethik>.

Carbo, T. a M. M. Smith. Global information ethics: intercultural perspectives on past and future research, *JASIST*, 2008, 59(7), p.1111–1123.

CIBANGU, S. Toward a critique of information age. Herbert Marcus's contribution to information science's conceptions. [cit. 2014-01-06]. In *Information Research*, 2012, **18**(3) paper C30. Dostupné na: <http://InformationR.net/ir/18-3/colis/paperC30.html>].

CORNELIUS, I. *Information policies and strategies*. London: Facet, 2010. ISBN 978-1-85604-677-0.

ČINČERA, Jan. *Informační etika : sylabus k bakalářskému studiu informační vědy*. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002. 81 s.

FALLIS, D. Social epistemology and information science. [cit. 2014-01-06]. In: *ARIST*, 2006, 40, p. 475–519. Dostupné na: <http://sirls.arizona.edu/fallis>.

FALLIS, D. Information Ethics for the 21st century library professionals. [cit. 2014-01-06]. *Library Hi Tech*, 2007, 25(1), 23–36. Dostupné na: <http://sirls.arizona.edu/fallis>.

FLORIDI, L. *Information: A very short introduction*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2010. 130 s. ISBN 978-0-19-955137-8.

FROELICH, T. J. Information Ethics. In *Encyclopedia of Library and Information Science*. New York: Taylor and Francis, 2004, p. 256–258.

FROELICH, T. A brief history of information ethics. In Bid. 2004. 13. *Textos universitaris de biblioteconomia i documentacio*. (13). [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.ub.es/bid/13froel2.htm>.

FURNER, J. Philosophy and Information Studies. *ARIST*. 2010, 44, p.161–200.

JANOŠ, K. *Informační etika*. In: Informační studia a knihovnictví v elektronických textech I. / ed. Richard Papík, Martin Souček, Anna Stöcklová [CD-ROM]. Praha: Univerzita Karlova, Ústav informačních studií a knihovnictví, 2002.

NARDI, B. A. a V. L. O'DAY. *Information Ecologies: Using Technology with Heart*. Cambridge: MIT Press, 1999.

RUBIN, R. a T. J. FROELICH. Ethical Aspects of Library and Information Science. In *Encyclopedia of Library and Information Sciences*. 3rd ed. New York: Taylor and Francis, 2010, p. 1743–1757.

STEINEROVÁ, J. Seeking relevance in the academic information use. [cit. 2014-01-06]. In: *Information Research*. 2008, Vol. 13, No. 4, s. 1–11. Dostupné na: <http://InformationR.net>.

STEINEROVÁ, J. Information ecology – emerging framework for digital scholarship. In. *LIDA 2012*. Vol 12. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://ozk.unizd.hr/proceedings/index.php/lida2012/article/view/66/37>.

STEINEROVÁ, J. et al. *Informačná ekológia akademického informačného prostredia*. Autori: J. Steinerová, J. Ilavská, M. Ondrišová, L. Lichnerová, H. Ondriašová, M. Haršányiová, L. Prágerová. Bratislava: vyd. UK, 2012. ISBN 978-80-223-3178-4.

STURGES, P. Information ethics in the twenty-first century. In *Australian Academic and Research Libraries*, 2009, **40**(4), 241–242.

J. STEINEROVÁ. Informačná ekológia – využívanie informácií srdcom. In: *ITLib. Informačné technológie a knižnice*. 2009, Roč. 13, č. 2, s. 4–16. ISSN 1335-793X.

STEINEROVÁ, J., M. GREŠKOVÁ a J. ILAVSKÁ. *Informačné stratégie v elektronickom prostredí*. Bratislava. UK, 2010. 192 s. ISBN 978-80-223-2848-7.

STEINEROVÁ, J. et al. *Informačné stratégie v elektronickom prostredí: pojmové mapy a slovník* [CD-ROM]. Bratislava: Stimul, 2010. ISBN 978-80-89236-99-2.

STEINEROVÁ, J., M. GREŠKOVÁ a J. ŠUŠOL. Prieskum relevancie informácií. Výsledky analýz rozhovorov s doktorandmi FiFUK. Bratislava: CVTI SR, 2007. 150 s. ISBN 978-80-85165-93-7.

ZWASS, V. Ethical Issues in Information Systems. In *Encyclopedia of Library and Information Sciences*. 3rd d. New York: Taylor and Francis, 2010, 1758–1767.

Vybrané profesionálne kódexy:

Code of Ethics of the American Library Association. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.ala.org/advocacy/proethics/codeofethics/codeethics>.

ASIST Professional Guidelines. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.asis.org/AboutASIS/professional-guidelines.html>.

International Review of Information Ethics at the International Center for Information Ethics. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.i-r-i-e.net/>.

IFLA Code of Ethics for Librarians and Other Information Workers. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.ifla.org/news/ifla-code-of-ethics-for-librarians-and-other-information-workers-full-version>.

UNESCO Information for All Programme (IFAP). Information Ethics. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/intergovernmental-programmes/information-for-all-programme-fap/priorities/information-ethics/>.

ACM Code of Ethics and Professional Conduct. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.acm.org/about/code-of-ethics>.

ALISE Information Ethics Special Interest Group. Position Statement on Information Ethics in LIS Education. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: http://www.alise.org/index.php?option=com_content&view=article&id=51.

ALISE Information Ethics SIG CFP: Innovations in teaching information ethics across context. [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.michaelzimmer.org/2010/07/22/2011-alise-information-ethics-sig-cfp-innovations-in-teaching-information-ethics-across-contexts/>.

CILIP. Code of Professional Practice. (Chartered Institute for Library and Information Professionals). [cit. 2014-01-06]. Dostupné na: <http://www.cilip.org.uk/cilip/about/ethics/code-professional-practice>.

Redakce nezasahovala do spôsobu citování v tomto článku.